

Βασίλης Κ. Καλαμαράς: Οι πανδημίες στη νεοελληνική λογοτεχνία

Έρευνα και Επιμέλεια κειμένων
Δημήτρης Συμεωνίδης JP

Μέρος Πρώτο

Η μονόπρακτη σατιρική κωμωδία «Η επιδημία» του Γεωργίου Σουρή που πέθανε από την ισπανική γρίπη το 1919 αναφέρεται στο κρίσιμο καλοκαίρι του 1881, όταν χτυπήθηκε η Αθήνα από τον κοιλιακό τύφο. Η Γαλάτεια Καζαντζάκη, στην «πολιτεία των λεπρών», ακολουθεί τα αντικρουόμενα συναισθήματα και τις σκέψεις της ηρωίδας της για την αρρώστια και τον υποχρεωτικό εγκλεισμό στο νησί των λεπρών όσο και για τον έρωτα που γνωρίζει στο πρόσωπο ενός δασκάλου.

Ας πάρουμε με χρονολογική σειρά τα κείμενα που γράφτηκαν με θέμα μια επιδημία, εξού και χαρακτηρίζονται επιδημικά έργα. Ως πρώτο ανακαλύπτουμε στη νεοελληνική λογοτεχνία «Το θανατικό της Ρόδου» του Εμμανουήλ Λιμενίτη (εκτιμάται ότι έζησε από τον 15ο έως τον 16ο αιώνα).

Το έμμετρο αυτό ποίημα αναφέρεται στην επιδημία βουβωνικής πανώλης που χτύπησε το νησί το έτος 1498. Ακολουθώντας μια παραδοσιακή χριστιανική κοσμοθεωρία, που αποδίδει τις φυσικές και άλλες καταστροφές στις αμαρτίες των ανθρώπων, κυρίως στον ελεύθερο ερωτισμό, στα τυχερά παιχνίδια και στην απληστία, ο ποιητής παρουσιάζει την επιδημία ως δίκαιη θεία τιμωρία.

Το ποίημα διαθέτει και στοιχεία «ιστορικού θρήνου», που γίνεται λυρικότερος με τη χρήση πολλών κοινωνικο-ανθρωπολογικών και λαογραφικών παρατηρήσεων για τις ωραίες Ροδίτισσες και γενικά για τον αστικό και τον ιπποτικό κόσμο του νησιού, καθώς και γνωρίσματα της διαδεδομένης στον Μεσαίωνα και την Αναγέννηση παραινετικής και ηθικοδιδασκτικής λογοτεχνίας, ειδικότερα του είδους των «ομιλιών» και της μισογυνικής σάτιρας του «καθρέπτη γυναικών». Τμήματα του ποιήματος με ξεχωριστό ενδιαφέρον αποτελούν η εικαστική, δυτικοευρωπαϊκού τύπου περιγραφή («έκφραση») του Χάρου και ο διάλογος του Ποιητή με τον «Λογισμό» του, που παραπέμπει στο είδος του θεατρομορφου/δραματικού διαλόγου.

Το θέμα της επιδημίας -με μεγάλο άλμα στον χρόνο- το συναντάμε ξανά στις αρχές του 19ου αιώνα και συγκεκριμένα στην τρίπρακτη έμμετρη τραγωδία «Ασπασία» (1813) του Ιακωβάκη Ρίζου Νερουλού (1788-1849). Ο συγγραφέας περιγράφει ζωντανά τη φρίκη του λοιμού, τη μορφολογία της επιδημίας και την κλινική συμπτωτολογία της επάρατης νόσου - έργο επηρεασμένο από

τον αθηναϊκό λοιμό όπως τον αποτύπωσε ο Θουκυδίδης, που οδήγησε και τον Περικλή στον θάνατο.

«Οι Αθηναίοι πολίτες έσφαλαν καθότι υποστήριξαν μια λανθασμένη πολιτική επιλογή. Αυτή η στάση τους αποτέλεσε την αφορμή «κι ανεξιλέωτος θεός την πόλιν σας ωργίσθη». Βέβαια, οι πολίτες, λόγω του πολέμου, έχουν επιλέξει τον καταυλισμό τους κοντά στα τείχη -επιλογή που λόγω του συνωστισμού προκαλεί την επιδημία. Παρότι ξεσπά πανδημία, η ηρωίδα Ασπασία δείχνει να μη φέρει σημάδια της μόλυνσης. Το υγιές βλέμμα της στέκεται κριτικά πάνω στην ασθένεια και παρόλο γνωρίζει ότι υπάρχει πιθανότητα να μολυνθεί κι αυτή, αποφασίζει να πάει στη χτυπημένη από τον λοιμό Αθήνα με σκοπό να βρει τον Περικλή»*.

Η Ασπασία όχι μόνο δεν μπορεί να περιοριστεί μέσα στον χώρο, αλλά επιλέγει να μη δεσμευτεί και από τους νόμους της Πολιτείας. Όταν της απαγορεύουν τη συμμετοχή της στην κηδεία του Περικλή, αυτή προτιμά να τον ακολουθήσει στον τάφο επιλέγοντας τον μόνο σίγουρο δρόμο έξω από τον χώρο της πόλης και της επιδημίας, τον θάνατο.

Χολέρα και κοιλιακός τύφος
Ακολουθεί το διήγημα «Η Ξένη του 1854» του Εμμανουήλ Λυκούδη (1849-1925), το οποίο πρωτοδημοσιεύτηκε στην «Εστία» του 1876. Εδώ γίνεται η σύνδεση της πηγής της χολέρας με την ξενική επικυριαρχία στην Ελλάδα. Μέσα από το διήγημα, φαίνεται ότι η επιδημία ταυτίζεται με το ξένο στοιχείο που έχει επικρατήσει στις διοικητικές δομές του τότε νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Αρχικά, η προέλευση της μόλυνσης, κατά τον αφηγητή, οφείλεται σε μια γαλλική φρεγάτα που μετέφερε τον

Μαυροκορδάτο, είτε σε μια άλλη η οποία ήταν φορτωμένη με στρατό για την Κριμαία.

«Στη χτυπημένη από την κακή αρρώστια πόλη της Αθήνας, εισέρχεται με άγνοια κινδύνου ο μπαρμπα-Μήτρος, οπότε διαπιστώνει ότι η οικογένειά του έχει αποδεκατιστεί. Ο ήρωας περιηγείται στην πάσχουσα πόλη, θρηνεί για την απώλειά του, ενώ στο τέλος του διηγήματος εξαφανίζεται χωρίς καμία ένδειξη για το τι του συνέβη. Ο χαρακτήρας αυτός ακολουθεί την αντίθετη πορεία από όλους τους υπόλοιπους πολίτες της Αθήνας, εισέρχεται μέσα στα όρια της επιδημίας ενώ όλοι πάλευαν να εξέλθουν από αυτά. Η αφοβία την οποία επιδεικνύει απέναντι στην επιδημία και στον θάνατο κορυφώνεται στο σημείο όπου παρακαλάει τους νεκροθάφτες να τον πάρουν μαζί τους στο κάρο με τους νεκρούς και αυτοί τον περιγελούν»*.

Η μονόπρακτη σατιρική κωμωδία «Η επιδημία» του Γεωργίου Σουρή -πέθανε από την ισπανική γρίπη (1853-1919)- αναφέρεται στο κρίσιμο καλοκαίρι του 1881, όταν χτυπήθηκε η Αθήνα από τον κοιλιακό τύφο. Η πανδημη ασθένεια ποτέ δεν εμφανίζεται επί σκηνής. Οι ήρωες μπορεί να βρίσκονται σε ανησυχία υπό την κυριαρχία δολοπλοκιών όπου προβάλλονται αρνητικές συμπεριφορές όπως η αστική υπερβολή, η υποκρισία και η αισχροκέρδεια.

Ο τίτλος φαίνεται περισσότερο ότι αναφέρεται σε μια επιδημία ηθών, καθώς ο τύφος απλά πυροδοτεί τη δράση μέσα στο σπίτι του ήρωα Καραβοτσακισμένου. Κανένα από τα δρώντα πρόσωπα δεν νοσεί, καθώς η μολυσματική αρρώστια γίνεται ο καθρέφτης ώστε να δουν μέσα του διάφορες ατομικές τους επιθυμίες

που θέλουν να πραγματοποιήσουν. Μεταφερόμαστε από το άστυ των Αθηνών στην περιφέρεια, της οποίας τα δεινά προέρχονται από την πρωτεύουσα κυρίως με ευθύνη των πολιτευτών. «Μεγάλα δεινά, αφορία, πείνα, αρρώστια, όλα μαζί, πκούντο. Και ο φόβος τα έκαμνε μεγαλύτερα. Η δε αμαρτία έκαμνε μεγαλύτερον τον φόβον». Υποβλητικός, ατμοσφαιρικός, φοβικός ο λόγος του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη στο διήγημα «Βαρδιάνος στα Σπόρκα». Πρωτοδημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Ακρόπολις» από τις 14 Αυγούστου ως τις 5 Σεπτεμβρίου του 1893. Στη Σκιάθο έχει ενσκήψει χολέρα, η κεντρική ηρωίδα του διηγήματος, η γρια-Σκεύω Σαβουρόκοφα, προσπαθεί να νουθετήσει τους κακότερους στην πλειονότητά τους νησιώτες, οι οποίοι τη χλευάζουν. «Εφρόνει ότι ήτο καιρς πλέον να έλθη μετάνοια. Αρκετ δειν είχαν έλθει εις τον κόσμον και περισσότερα ακόμη ηπειλούν να ενσκήψωσιν. Η αρρώστια δεν ήτο το ελάχιστον εξ αυτών. Και η αρρώστια ηπειλεί ήδη πανταχόθεν να εισβάλη».

«Η ηρωίδα μεταμφιέζεται σε άνδρα προκειμένου να μεταβεί εντός της καραντίνας. Η απόφασή της αυτή ενεργοποιείται τόσο από την αγάπη προς τον μοναχογιό της, γιατί η κόρη της είναι στέρφα και αχάριστη. Συνεπώς, αν χαθεί ο γιος της, αυτή θα παραμείνει μόνη και γριά χωρίς να έχει κάποιον στη ζωή της. Η απόφασή της κινητοποιεί τους νησιώτες και τις νησιώτισσες να βιώσουν έντονα συναισθήματα, συγκίνηση και θαυμασμό, αφού η γεμάτη αυτοθυσία πράξη της αγγίζει τα όρια του παραλόγου»*.